

**El nou concepte de creuada al segle XV a través de la novel·la catalana
Curial e Güelfa (encara sobre el primer Humanisme)
The new concept of the Crusades in the Catalan novel *Curial e Güelfa*
(still about the first Humanism)**

Júlia BUTINYÀ I JIMÉNEZ¹

Resumen: Después de una visión panorámica sobre las variaciones del concepto de cruzada en las letras catalanas medievales, en atención al rey Jaime I y al filósofo Ramón Llull, se afronta en concreto el que recoge la novela *Curial e Güelfa*, considerándola expresiva del paso hacia los tiempos modernos. Se observa una evolución del concepto, saturado de racionalismo de ascendencia clasicista, que es uno de los factores que muestra más claramente la transmutación social; se comprueba sobre todo en la larga interrupción mitológica inicial del III Libro y en la gran batalla final contra los turcos.

Resum: Després d'una ullada sobre les variacions del concepte de creuada a les lletres catalanes medievals, fent atenció al rei Jaume I i al filòsof Ramon Llull, s'afronta en concret el que recull la novel·la *Curial e Güelfa*, considerant-la expressiva del pas cap als temps moderns. Es percep una evolució del concepte, amarat de racionalisme d'ascendència classicista, que és un dels factors que mostra més a les clares la transmutació social; s'hi fa palès sobretot a la interrupció mitològica inicial del III llibre i a la gran batalla final contra els turcs.

Palabras-clave: Humanismo – Cruzadas – Literatura catalana – Cambio cultural del siglo XV.

Mots clau: Humanisme – Creuades – Literatura catalana – Canvi cultural del segle XV.

Tothom sap què són les creuades a l'Edat Mitjana i el que van significar, segons es reflecteix o es recull a les diferents manifestacions artístiques i sobretot als textos, siguin d'obres de religiositat i d'història, o siguin de caire

¹ Catedrática de Filología Catalana a la Universitat Nacional d'Educació a Distància. Corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a Madrid. *Email:* jbutinya@flog.uned.es

més literari, com ara les cançons de creuada, fruit i esquer d'aquell esperit per tal de donar suport i alhora abrivar-hi la cristiandat.

El sentit més primigeni fins a la seva desaparició com institució vivent, però, va anar passant a la Corona catalanoaragonesa, com arreu, una sèrie de transformacions. Veurem ací el pas que assenyala el canvi cap a l'Edat Moderna a través de la mateixa obra que vam observar en el volum anterior d'aquesta revista quant a la temàtica de l'aristocràcia i la noblesa²: la novel·la *Curial e Güelfa*, una de les joies de la literatura catalana, de mitjans del segle XV, la qual és ben explícita del canvi.

Respecte al concepte tradicional farem tan sols dues breus referències, bé que il·lustratives de les principals facetes de les creuades dins aquestes lletres. La primera serà per al *Libre dels fets*³, la crònica-memòries del rei Jaume I, qui deixa constància de dos aspectes bàsics de les creuades; en primer lloc veiem la pròpiament dita, com estratègia bèl·lica a fi de recuperar Terra Santa. N'és gràfica l'escena en què el rei i autor conta com se'ls va presentar un missatger del sant Pare, Gregori X, pregant-li que els aconsellés respecte a la creuada a Terra Santa (capítol 523). I reproduïm a continuació la resposta que l'efusiu rei, amb tarannà una mica fatxenda, va fer directament al Papa, a Lió, amb clara intenció de tranquil·litzar-lo i també d'enardir-hi l'audiència, després d'haver-li mostrat el Pare sant la seva preocupació per l'estol del soldà en vista de la xifra de galeres que necessitarien:

-Pare sant, no us cal; car, si vós ne volets armar X de la nostra terra, jo he fiança que ells no fogiran per XVII ni per XVIII ni per XX, ans los prendran per la gola.⁴

-Padre santo, no os hace falta; pues si vos consentís que se armen diez de nuestra tierra, tened confianza de que las nuestras no huirán ante diecisiete, ni dieciocho, ni veinte, ¡y que los cogerán por el morro!

També hi recollim l'aplicació del concepte usat per extensió per a campanyes contra els heretges i en defensa de la fe catòlica, ja que al començament de les seves memòries (capítol 9) el rei explica la topada contra Simon de Monfort i els albigesos, els quals com a súbdits seus defensava son pare, Pere el Catòlic, qui hi va perdre morint a Muret (1213).⁵

² Es titula: "Les noves aristocràcia i noblesa a les acaballes de l'Edat Mitjana a través del *Curial e Güelfa*" (Butinyà 2009a).

³ La citarem per l'edició crítica de Bruguera (1991). Considerant l'espectre de la revista pot convenir esmentar a més dues traduccions: al portuguès (a càrrec de Ricardo da Costa i Luciano Vianna, de 2008) i la meua al castellà (2003), d'on prenc la traducció de les cites.

⁴ Ed. Bruguera, p. 371; capítol 533.

Ara bé, en aquestes lletres es percep també un remot inici de renovació dels plantejaments estrictament medievalitzants en un autor, ben medieval però: Ramon Lull, qui s'ha contemplat entre els profetes de la nova creuada. Observem de primer que, pel que fa a les creuades, té molt a dir, tant que no ens hi podríem ni apropar ací seriosament al tema; però en ressenyarem alguna nota peculiar que deixa veure ja el canvi d'orientació. De bon començament, la creuada (*passagium* segons el vocable del seu ús, el qual ja indica matissos diferenciadors) era una de les branques amb què comptava Lull per tal de fer una *ciuitas mundi* cristiana; l'altra eren les missions⁶; s'hi percep doncs que sobresurt una orientació positiva i de posicionament interior per damunt del fet més estrictament bel·licista, material o àdhuc defensiu.

Cal afegir-hi que durant la seva estada a Roma, en 1290, va visitar la curia papal i va escriure el *Liber de passagio*⁷, arran dels plans de creuada posteriors a la caiguda d'Acra (1291); els desenganys que se'n derivaren repercutiren en la famosa i greu crisi de Gènova.⁸ Així mateix podríem adduir-hi que Lull es presenta a si mateix com “christianus arabicus”, i tot plegat el seu és un caràcter de diàleg i d'obertura⁹, fets que ja marquen distàncies pel que fa al més típic concepte de creuada, que tanmateix no s'exclou dels seus projectes.

Tornant a Jaume I, és sabut que no va participar finalment a la creuada, per motius encara no del tot aclarits. Però també va fallar –sense pretendre'n fer el seguit– un altre rei posterior de la Corona d'Aragó, el qual ens interessa perquè la seva actitud sembla reflectir-se al *Curial e Güelfa*. Em refereixo a Alfons IV el Magnànim, figura i esdeveniment que afecten molt directament a la novel·la on havíem d'anar a parar, almenys per aquestes dues causes: per formar part aquella temàtica del context sociològic de la ficció i per ser una preocupació greu del moment en què s'escrivia l'obra. Ara bé, és especialment interessant

⁵ No estranya però que no aparegui ací el mot creuada, per tal com son pare –conegut com el Catòlic– n'era l'adversari; sí, per contra, s'hi deixa constància de la seva qualitat militar, testimoniant-ne el valor malgrat la desfeta: “E aquí morí nostre pare. Car axí ho ha usat nostre liynatge totz temps, que en les batayles qu'èls an feytes ne nós farem, de vençre o morir”, Bruguera, p. 14. Trad.: “Ahí murió nuestro padre; pues así ha ocurrido en nuestro linaje desde siempre, en las batallas que hicieron y Nos haremos: se trata de vencer o morir”.

⁶ Per als matissos esmentats suara podeu veure Domíngues Reboiras dins Costa-Silveira 2009, pp. XX-XXI. Quant a la vida, pensament i obra de Lull cal remetre en general a Fidora-Rubio 2008.

⁷ Cal notar que se n'acaba de fer una edició bilingüe: portuguesa i llatina, a càrrec de Waldemiro Aloté, dins Costa-Silveira 2009. Per a una aproximació a l'evolució del concepte lul·lià, vegeu Domíngues Reboiras, ib., pp. XXII-XXV.

⁸ Vegeu Domínguez-Gayà 2008, pp. 70-77.

⁹ Vegeu Romano-de la Cruz 2008, p. 384.

per als que de manera més o menys estreta afrontem el personatge del Curial al monarca i gran humanista¹⁰ partint de dos fets primordials: el paralelisme de la problemàtica sentimental i que l'obra literària deu contenir missatges polítics. Per tant, des de la novel·la també cal estar a l'aguait quant al tema de les creuades, ja que el comportament del rei al respecte és un punt seriós dins les investigacions dels historiadors, des d'un Vicens Vives fins als nostres dies.

També he de comentar que el supòsit del paral·lel entre el protagonista de la novel·la i aquest monarca –qui en seria alhora principal receptor– el defenso de manera coherent amb la hipòtesi d'autoria que proposo per al gironí mossèn Gras.¹¹ Més que una actitud de defensa, però, ací mantindrem senzillament la d'exposició, comptant sobretot que des del camp literari obtenim unes reflexions d'interès envers la nostra temàtica per tal com se'n poden percebre curioses espurnes sociològiques a través de les imatges literàries.

Aquesta novel·la, composta per tres llibres, presenta una especial complexificació –la qual alhora potser sigui la que doni la clau de lectura– a causa de la seva interrelació amb la realitat, tal qual s'hi defensa en un passatge oníric, al Parnàs, que té lloc al llibre III i és significatiu per a l'obra sencera. El món mitològic i l'oníric, que s'han avançat suaument als altres dos llibres en situacions clarament especulars amb la realitat argumental¹², passa en el III llibre a tenir relleu fins al punt de ser plenipotenciari –és a dir, d'interrompre la novel·la amb total normalitat, sense excuses, i sense desdir del seu llenguatge i estil realista–, havent-s'hi fet un lloc a través d'un llarg episodi, anterior a aquest puntual oníric suara esmentat del Parnàs. Aquell llarg episodi revela les picabaralles entre els déus de l'Olimp, els quals van apareixent al reclam de la poca-solta de Fortuna, i mentrestant s'hi dictaminen les màximes de càrrega amb més fondària. Un tercer episodi mitològic i definitiu és el que protagonitza Bacus, convertint Curial.

La raó d'assolir una extensió inusual quant a les altres interrupcions del pla mitològic i oníric de la novel·la, és que aquella tan simpàtica inclusió, divertida

¹⁰ Aquest acarament ha estat un *continuum* des dels inicis de la crítica, subratllat per Antoni Comas, Anton Espadaler..., fins al darrer editor (Ferrando 2007).

¹¹ Hipòtesi que he anat reafirmant amb el temps; poden consultar Butinyà 2001³ o bé els darrers treballs (2009b, o en premsa a). Encara hi estic elaborant un CD, que es podrà consultar dins dels materials audiovisuals de la UNED sobre aquesta matèria: <http://www.uned.es/cemav/catalan>

¹² N'és ben expressiu ja el primer somni de Curial, reconegut al famós motiu trobadoresc del cor menjat (o devorat) i bastit sobre el relat 9, IV del *Decameró*, el qual fa de mirall al que li ha passat al protagonista; somni, doncs, una mica freudià.

i del gust de les gents més selectes d'aquell moment, a la vegada conté l'explicació en profunditat dels temes principals, que subterràniament es van plantejant al llarg de tota l'obra i que, més que planar per sobre, en determinen el fil argumental; fet i fet són els temes que justifiquen tant l'elecció de les fonts literàries així com els que asseguruen l'efecte en el lector.¹³ Aquests temes són els següents: a) la reivindicació de l'amor com a virtut¹⁴; b) el to adequat al bon consell, i c) la teoria literària quant a les regles entre la ficció i la realitat.

En consonància amb l'últim punt (c), l'autor, dintre d'un respectuós eclecticisme, es decanta per afirmar que el text ha de ser veraç i respondre a la realitat, segons estableixen nogensmenys que Apol·lo i les Muses al punt neuràlgic del somni del protagonista a l'Olimp.¹⁵ Tot l'entorn del temps cinccentista ens fa ben manifest que la societat s'anava obrint a uns nous aires, d'acord amb la tendència racionalista que feia renovar amb una forta dosi de rigor la historiografia o bé el concepte de la traducció i el tractament dels textos; l'autor tanmateix aplica aquella tendència al camp literari, incloent aquest àmbit sota l'exigència de veracitat, a causa d'un criteri suprem: l'exemplaritat de la història.

El seu text havia de ser exemplar, així doncs, havia de ser històric, i vice-versa. Ho exemplifica amb el cas de Dido, que fou tan malament transmès pels poetes que s'havien arribat a deformar els fets històrics¹⁶, cosa que es mostra

¹³ Si en un primer moment la crítica prescindí gairebé o almenys menystingué aquests passatges al·legòrics, Badia començà a valorar-los a mitjans del decenni dels 80, però l'observació li portava a veure-hi incongruències i pintoresquismes per part de l'autor, els quals jutjava que potser eren resultat de la seva ignorància (1987, pp. 291-292). He començat aquest paràgraf dient que el fet de resoldre'n la complexificació és el que justament ens pot portar a la seva comprensió, així com he mantingut sovint l'alt nivell humanístic i cultural de l'autor; ara, però, ho reforço dient que aquests passatges mitològics, especialment el de començos del III llibre, són el moll de l'obra sencera, ja que entren al joc d'òsmosi múltiple a què enginyosament juga l'autor: fan per al pla literari (argumental) el que aquest pla literari fa per a la realitat. De manera semblant o en la mateixa proporció.

¹⁴ Amb citacions del gran poema de la cristiandat, la *Divina Comèdia*, Dione li ho engruna a Fortuna, en moments en què encara Venus normalment era una deessa malvista o condemnada: "Sabs bé que ma filla, Venus, és dea de concòrdia e de pau, e convida las gents a amar-se e voler-se bé, e Cupido, fill seu, força e costreny, enflama e encén a amor", ed. Ferrando, III.22, p. 299. S'hi reivindicava, doncs, aquesta virtut, de la qual el cas de la parella protagonista serà exemplar. Virtut que serà objecte de definició al llarg de tota l'obra, bastint-la al damunt d'una concepció decameroniana, la qual ajunta l'honestedat amb l'erotisme.

¹⁵ Heus ací el darrer judici de l'episodi del Parnàs, en què Curial fa de jutge: "contra veritat escriure, no 'm par sie loor", ed. cit., III.34, p. 309.

¹⁶ El treball de Domíngues Reboiras que hem citat amb motiu del concepte de creuades en Lull acusa una deformació semblant entre diferents gèneres –el periodisme i altres, i la

de conseqüències nefastes mitjançant els mateixos personatges que ho paguen car i en la seva pell. Per exemple, Càmar mor avergonyida de la seva antecessora cartaginesa a causa de la infidelitat que narra Virgili.¹⁷

De tota aquesta parafernàlia teòrica es desprèn que la seva obra està dient les veritats, tot i que les envolti amb un món al·legòric, i sobretot sota un tel d'humor, ja que justament aquests dos elements poden servir per a dir les veritats, de manera potser perillosa però veraç i efectiva; així, la reproducció al·legòrica o la ironia permeten manifestar-la sense deformat-la, segons se'ns hi avala des d'un punt de vista pràctic fent-lo patir als personatges. Com esdevé amb el cas de Dido, suara esmentat, que rectifica la tradició errònia gràcies a la seva fidel reproducció en l'espill de la suïcida Càmar.

Amb tot, l'autor és ben conscient del risc a què està sotmès, com declara al pròleg d'aquest III llibre, gràcies a l'experiència del que els va passar a les Pièrides quan volgueren emular les Muses i foren convertides en piques, cosa que li pot passar a ell a causa de trepitjar el terreny al·legòric, tan apujat, sense ser-ne digne, com veurem. Per això no ha d'estranyar que el món mitològic, que normalment fa un paper decoratiu, ací estigui vehiculant els missatges cabdals d'obra tan valuosa: aquest món també, arrossegant el seu alt grau d'intensitat i prestigi, se sotmet a la finalitat de ser autèntic, eloqüent i servir d'exemple moral. Passant a ser la millor garantia de dir les veritats.¹⁸

A més, s'hi pot reconèixer una altra tendència pròpia de l'època, l'alè pacifista, tema de relleu segons s'ha indicat al punt b)¹⁹, ja que en aquell llarg passatge mitològic comandat per la Fortuna –amb fonament en el llibre IV (capítol 6) de l'*Ètica Nicomàquea*, el qual es projecta tot al llarg del llibre III²⁰- s'estableix la

història-, amb efectes així mateix perniciosos: “nao e lícito desfigurar a realidade a serviço desta ou daquela ideologia, nem a serviço das pueris fantasias que a mente concebe segundo seu capricho”, o. cit., p. XVIII. És el mateix que pensa l'autor del *Curial*.

¹⁷ Poden veure altres aspectes, per un semblant, en Butinyà 2004a. Cal comentar que el requisit de la veracitat per a l'exemplaritat ja fou el rovell de l'ou de les versions dels Griseldes (vegeu Butinyà 2002, pp. 56-75).

¹⁸ Per a desxifrar l'asombrosa escaiença de l'estranya figura del déu Bacus, des de diferents angles, vegeu Butinyà 2001³, pp. 176-182.

¹⁹ Cal avançar, tot i que ho anirem apuntant de manera escampada, que, com l'afany de rigor i veracitat, això també interessa des d'una àmplia perspectiva cultural; així, potser que rere l'específic to didàctic de l'autor, que prepondera en els consells del mentor Melchior de Pandó –la figura central quant a ètica- hi puguem reconèixer l'aspiració per l'ideal de la pau propi dels humanistes, pau que queda segellada al final, al qual tendeix tota la novel·la.

²⁰ Per a una representació de les fonts –generalment ocultes- podeu consultar l'hipotext o esquema de Butinyà 2001³, p. 451.

manera suau d'actuar i d'aconsellar, que és la que s'ensenya –de nou per mitjà de Dione- a aquella deessa. Corrent de suavitat que, lligat a l'hedonisme i la concepció del plaer, propalaven els primers humanistes i que arribava tant a l'art com a la manera d'explicar els Evangelis, com bé s'aprecia en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena. I també això ens queda exemplificat congruentment a la novel·la, ja que el sermó medievalitzant, agressiu i amenaçador que planta el frare Sanglier a Curial al Sinaí li fa poc efecte i l'oblida aviat.

Aquest llarg preàmbul meu apunta també, de retruc, al canvi de concepte quant a les creuades. Així doncs, la dosi classicista del moment de l'humanisme que sobretot surava a Nàpols -on hom suposa generalment que es va escriure la novel·la-, ens faria veure un altre tipus d'aspiracions, o si més no deixaria percebre que s'expressen d'una manera renovada. Hi anirem a dos passatges del *Curial* que veiem propers a la idea de creuada, però on no s'hi pronuncia aquest vocable, bé que no hi ha cap símptoma d'irreligiositat; per contra, sí que surt el mot peregrinatge, a causa del cas d'un cavaller que anava a Santiago de Compostela, al I llibre.²¹ I recordem que el de peregrinatge fou el sentit primigeni del concepte de creuada, sent el passatge-viatge-peregrinatge per antonomàsia el de Jerusalem.

Comencem per observar que Curial no deixa veure cap qualificació o connotació religiosa arran la seva visita a Terra Santa; la seva asèpsia el fa àdhuc proper a un turista actual, bé que amb creences fermes i bona disposició cultural.

navegà tant que arribà en Alexandria, e isqué en terra. E per terrà anà en Jerusalem, e, visitat aquell sant loch o nostre senyor Jesuchrist fonch més en sepultura, anà axí mateix a Monte Calvari e a tots los santuaris on Jesuchrist ere estat. E anà molt per aquella terra menant tots temps en la sua companyia discrets e mots abtes pilots, qui'l menaven per tots los lochs on ell anar volia (ed. cit., III.8, p. 282).

²¹ Ben al començ de les aventures de Curial, un herald d'Alemanya troba a Casale de Monferrato “un cavaller qui en romiatge a Sant Jacme de Galícia era anat”, I.13, p. 56, al qual seguirà l'heroi de la novel·la catalana per al rescat de la duquessa d'Àustria acusada d'adulteri; l'episodi sembla un típic reflex del món del seu temps, bé que enfilat en aquesta llegenda. Més endavant el veiem també, per un igual, com a mímesi d'una escena cortesana que permet a l'autor de col·locar una broma en boca del rei: aquest, en assabentar-se que el cavaller Sanglier de Vilahir, després de la seva derrota s'ha fet framenor, diu que això és un costum natural a França on, quan a “un gentil hom ve algun cas sinistre que perda la sua honor o devenga pobre, no li fall un bordó ab què se'n va, demanant almoynes, a Sant Jacme en romeria”, ed. cit. II.111, p. 243. I contrasta el fet críticament amb Espanya, on “tantost que tornen pobres, ab aquella matexa pobretat devenen ladres e robadors de camins”, ib.

navegó hasta llegar a Alejandría. Desembarcó y desde allí fue por tierra a Jerusalén, donde visitó el santo lugar donde nuestro señor Jesucristo fue sepultado; asimismo, fue al monte Calvario y a todos los santuarios donde había estado Jesucristo. Recorrió todas aquellas tierras, acompañado siempre por guías discretos y cultos, que lo conducían a todos los sitios donde él quería ir.

I cal afegir que, de tornada,

“vench-li volentat de veure lo mont de Parnaso, on los poetes e philòsofs solien estar, e apendre on eren los temples de Appol·lo e de Baco, déus, segons la opinió antiga, de sapiència e de sciència... e volgué veure aquella ciutat antiga [Atenes] noble e molt famosa, qui donà leys a Roma, e mirà aquell estudi famós [la acròpolis] en lo qual la sciència de conèxer Déu se aprenia” (III.11, p. 288; III.24, p. 300).

Y le asaltó la idea de visitar el Monte Parnaso, donde solían vivir poetas y filósofos; y de saber dónde están los templos de Apolo y de Baco, dioses de sabiduría y de ciencia, en opinión de la antigüedad... y quiso ver aquella ciudad antigua, noble y muy famosa, que dió leyes a Roma, y visitó aquel estudio afamado en el que se aprendía la ciencia de conocer a Dios.

Paganitzacions que no només ens donen raó del llarg teló mitològic de fons esmentat i present com a rerefons mental en tot el III llibre, sinó que ens avancen que aquell món és molt més que un teló, i no és d'estranyar que imperi sobre el curs i àdhuc el desenllaç de l'obra. Ho subscriu el mateix protagonista amb l'emoció que experimenta a l'acròpolis, que li va fer quedar-s'hi immòbil, havent de seure en un esglaió de marbre.

De fet constitueix un món que invaeix el món de la ficció del text. Perquè no actua sols per a decorar-la, com bé mostra que l'autor faci una mica de burla, al·ludint a aquesta moda al pròleg del mateix llibre, excusant-se de no saber-ho fer amb la categoria que escau al gènere al·legòric²²; sinó que es tracta d'enclaus definitius per a la solució i la comprensió de tota l'obra –hi insistim, demanant excuses-, ja que els seus continguts afecten de ple a línees de flotació com ara la didàctica i la intencionalitat.

No és sols doncs qüestió retòrica²³; car molt seriosament i valenta el camp profà passa a ensenyorir-se de l'espai al·legòric i del més enllà –abans

²² Hi diu que “haurà algunes transformacions e poètiques ficcions, scrites no en la manera que a la matèria se pertany, mas axí rudament e grossera com yo ho hauré sabut fer”, ed. cit., III.0, p. 274. Així, tot el passatge relatiu a Fortuna té un ressò burlesc del *Genealogie deorum* boccaccià, que ho sacralitzava.

²³ En alguna ocasió vaig utilitzar-hi el vocable tramoia (2001³), com feia la crítica generalment; però després he anat donant més paper a aquest procediment. I a *Lo somni*

normalment propi de l'ambient religiós-, i ho fa amb tota solemnitat, i sobretot amb autenticitat. Val a dir, aquest món també pot amagar veritats essencials, no ja al terreny de la poesia o al del noble diàleg –com havia fet Metge agosaradament també- ans al de la prosa més planera i natural –el de les narracions cavalleresques d'ascendència artúrica-, i en un estil que tot just s'hi encetava ardidament. Veus ací també el trasllat comentat quant a estendre l'autor les noves tendències cap a la seva prosa; bé que no ho sembli, el resultat per a la literatura era el d'una tombarella, que fa cara però de continuar tot al seu lloc.

Filant més prim cap al nostre objectiu apreciem que a l'escenari mitològic de Fortuna a començos del III llibre, es podria reconèixer un cant de creuada invertit en certa manera²⁴. Cal comentar que el fenomen de la inversió, sobretot irònica, sembla emprar-se en altres llocs de la novel·la, com ara a la complexa batalla prop de la illa de Ponça²⁵, cosa que ens hi deixaria atestat un recurs que tindrà continuació al Renaixement; així, a Cervantes.²⁶ Observem el que diu la deessa Fortuna²⁷ a Curial -al marge que, segons hem avançat, siguin consignes idònies per al rei Alfons, com ara per les petges classicistes i sobretot coses com que menaça d'ensenyorir-se de tot el Mediterrani²⁸-, on trobem certes expressions i tot plegat un estil que no desdiu de les cançons de creuada:

veiem que Metge li dóna també molt més que l'habitual; així mateix aquest humanista assevera que és un món autèntic, insistint a la realitat dels dimonis del seu infern (Butinyà 2004a, pp. 28-29), com ja s'havia iniciat a fer als cercles de Mussato.

²⁴ No ens estem referint per descomptat a posicions adverses que contravenen l'estereotip o a varietats de cançons de creuada, com ara podria ser la de Sordel (*Lai al comte mon seignor voill pregar*), qui rebutjà a acompanyar al comte de Provença -Carles d'Anjou-, a la que va emprendre el 1248 (M. Riquer 1975, p. 1471).

²⁵ El punt relatiu a la batalla, mig derrota mig victòria, a la realitat i a la ficció, seria un dels més vistosos de situació paròdica i invertida, però no n'és l'únic (Butinyà en premsa a, notes 36 i 60, i 1993a). A més cal tenir present que, com que el nostre autor sosté una teoria literària oposada a la del marquès de Santillana, hi hauria un motiu més per a referir-s'hi a l'encop a la seva *Comedieta de Ponça* (Butinyà 2001³, pp. 273-29).

²⁶ Un esplèndid article (Beltran 2009) ha treballat aquest aspecte molt recentment tocant sobretot a l'altra novel·la cavalleresca catalana, tan propera al *Curial: el Tirant lo Blanc*. (Va ser publicat anteriorment amb el títol "Agüeros y jaulas con grillos en la recepción de una anécdota clásica: el tropiezo de Escipión o Julio César desde Tirant lo Blanc hasta Don Quijote", en el monogràfic *La recepción de los clásicos / La recepció dels clàssics*, ed. R. Beltrán, P. Ribes y J. Sanchis, dins de la col·lecció 'Quaderns de Filologia. Estudis Literaris', X, València, Universitat de València, 2005, pp. 103-116).

²⁷ Sobre la rellevant funció de Fortuna en el pas del primer humanisme poden consultar Butinyà 1993b.

²⁸ En aquell temps no hi podia sentir-se al·ludit ningú més que el rei Alfons; així com sembla reflectir-se l'ombra de la reina Maria rere la dona del final d'aquesta citació. Poden ampliar el paral·lelisme en Butinyà 2001³, pp.211-333.

¿Com no t vols apercebre Curial ésser un dels millors e pus valents cavallers del món? ¿No pots pensar que delirà dels cels, dels vents e de la terra, e dels inferns, e encara de la mar, los noms de Júpiter, de Juno, de Plutó e de tu, e t's farà senyor de tot? Pensa, norresmenys, que aquest no permetrà que aquesta gent morisca impla la foguejant casa de Plutó, ans, ab lo sant nom d'aquell, los santuaris del quall ell ha visitats, dintre e fora los murs de Jerusalem, los girarà a creure en aquell Anyell qui portà los pecats del món. E tu, qui en aquestes terres ab tos germans est adorat, perdràs la senyoria de la mar, e ells los regnes que senyoregen. Vet que Venus ja ha perdut lo nom de deessa, e tots los christians afermen no ésser col·locada en lo cel tercer... e finalment los déus dels gentils no ésser cosa alguna... No hages por. Vet que una fembra li ha tolta la terra. De la qual ell no és senyora; e doch, ¿tu no li todràs les mars, les quals fins ací has posseïdes?²⁹

¿Cómo es que no te quieres pecatar de que Curial es uno de los mejores y más valientes caballeros del mundo? ¿No puedes predecir que de la ira de los cielos, de los vientos, de la tierra, de los infiernos y aún del mar, de los nombres de Júpiter, de Juno, de Plutón y de ti, se va a enseñorear de todo? Ten en cuenta, además, que no va a permitir que los moros invadan la casa en llamas de Plutón, sino que con el santo nombre de aquel cuyos santuarios ha visitado dentro y fuera de Jerusalén, los convertirá a la fe del Cordero que quita los pecados del mundo. Y tú, que eres adorado en estos países junto con los otros dioses, perderás la señoría del mar; y ellos, los reinos que enseñorean. He aquí que Venus ya ha perdido el nombre de diosa y todos los cristianos afirman que no está colocada en el cielo tercero ... y por último que los dioses de los gentiles no existen... No te intimides. He aquí que una hembra le ha quitado la tierra, de la cual ella no es señora; así pues, ¿tú no le quitarás los mares, que hasta ahora has poseído?³⁰

I si hi entenem una inversió se'ns il·lumina a més una idea que hem comentat, la valoració de l'amor, car permet d'interpretar ací una escomesa respecte als cristians, en dir que ja no veneren l'amor –Venus-; i això ateny el nervi central de l'obra, que, bé que d'argument sentimental, considera l'amor com a virtut des del primer pròleg, per la qual cosa no hem d'excloure un sentit ampli que respon al més gran de caritat. Aleshores hi tenim una crítica de reforma moral que de manera diferent constitueix tanmateix el nervi central de *Lo somni*, el diàleg del gran humanista precedent, Bernat Metge, qui condemnava costums i fórmules velles, de fet anticristianes i alhora contràries a la filosofia i mitologia antiga, mentre que eren mantingudes pels cristians del seu temps. Com ara, el misoginisme.³¹

²⁹ Ed. cit., III.12, pp. 288-289. Segueixen tres paràgrafs per l'estil.

³⁰ Prenc la traducció de la que vaig donar per a l'espai virtual d'IVITRA (pàgina actualment en reestructuració, 2003b), amb ocasió del 90 aniversari del Dr. Riquer.

³¹ Poden veure Butinyà 2002, estudi que segueix la monografia esmentada sobre el *Curial*, que inicià les meves pesquises darrere els orígens de l'humanisme.

Rectificar el mal ús de la gran virtut cristiana en la direcció del pacifisme i de les maneres suaus i plaents és un gran desideràtum de l'autor, com bé fa esclatar a les escenes finals del llibre, que no és un happy end d'una narració més perquè tota l'obra és molt més. Però cal advertir que aquella rectificació no es verifica –val a dir, Curial no assoleix la consecució de la virtut i el premi consegüent– fins que s'uneix a la lluita contra els turcs i els venç, havent organitzat ell tot l'exèrcit; cosa que aconsegueix d'una manera prou novel·losa, al marge de les maneres tradicionals i amb connotacions que mereixen ser analitzades.

Vegem ara doncs l'episodi final d'aquesta batalla, que de bon començament fa cridar l'atenció perquè el mode de portar-la a cap podria ser l'escaient per tal de moure un humanista a afegir-s'hi a la gran creuada³², per a la qual clamava aleshores la cristiandat (Vicens 1983), havent caigut Constantinoble en 1453. Així, observem que hi són molt assuaujats els criteris antics, substituïts per nous factors, com ara el pragmatisme, i àdhuc potser motius economicistes, ja que Curial rep una fortuna immensa després de la victòria; així també hi manquen al·locucions del tipus que ha invertit Fortuna al que hem dit que podia recordar un cant de creuada.³³ Així mateix, al *Curial*, a la lluita contra els infidels ja no apareix el sant Pare, com passava a la crònica del rei Jaume, com tampoc s'hi registra l'afany lul·lià per a cristianitzar amb autenticitat i efectivitat per tal de renovar el món; mentre que s'especifica bé el repartiment del botí i l'heroi, tot seguit, s'encarrera cap a un lluit torneig. Ja hi som al trànsit de la societat guerrera a una de civil, i de tirada més laica.

Un cop més cal anar al rerefons històric, que repetidament es posa o s'imposa al darrere d'aquesta novel·la, havent comentat la insistència de l'autor al fet que la literatura ha de reproduir amb autenticitat la realitat, perquè -com hem apuntat- sembla estar parodiant-la en invertir-la. Així doncs, la crítica té tot el dret –i el deure- de buscar aquest tipus de desllorigadors. I si anem als fets històrics, no podem deixar de relacionar aquella batalla amb aquell fet ben real, bullent l'època de projectes per a vèncer els turcs, d'acord amb el programa de Calixt III Borja, que va seure al papat entre 1455-58, justament

³² Segons Batllori (1994, p. 108), Calixt III s'hi abocà davant el perill turc, el qual allunyà el sant Pare d'una reforma de l'Església; hi anota col·laboracions de l'armada aragonesa, malgrat la no intervenció desitjada o esperada per part de la Corona.

³³ Vegeu-ne models de la mateixa època en I. Riquer 1997; vaig fer-ne algun contrast en Butinyà 2001³, p. 247. D'altra banda, cal dir que el gènere ha tingut la seva evolució però s'ha mantingut malgrat l'anacronisme, com bé palesa que a internet es trobin encara lletres de cançons de creuada, no ja concebut el viatge a Terra Santa com a peregrinatge sinó amb himnes d'aire bel·licista, defensiu o d'escomesa, en un marc ideològic i espiritual.

els anys en què s'estaria acabant la redacció del *Curial*.³⁴ És sabut que el pla de la gran creuada s'ensorrà, però qui estigués escrivint en aquell moment sabia bé que estava tocant punts cremants. I dins d'aquest context no estranya que quan Fortuna toca aquest paper estigui invertint un tipus d'estil caduc amb ressò jocós dels cants de creuada i estigui assenyalant d'amagat amb el dit a Curial.

Amb tot, l'obra acaba triomfalment amb la victòria contra el turc. Obra el *Curial* doncs que s'hi afermarià, sota aquest angle d'observació, com a escrit d'empenta cara a la intervenció en la gran creuada; àdhuc potser per a influir als comportaments del rei Alfons.³⁵

Cal recordar encara que al tema de la creuada, “verdadera *obsesión* del pontificado calixtino, chocaron ambos Alfonsos³⁶, debido a su diversa concepción de la misma. En efecto, Calixto comprendía que el peligro no estaba sólo en Hungría, como habían visto sus predecesores, sino también en el mar Egeo (...) Pero esto explica también sus diferencias con el rey, pues Alfonso no estaba interesado en una acción naval en el Egeo, ya que no beneficiaba a sus intereses políticos y mercantiles, sino los de sus competidores genoveses y venecianos, y buscaba convencer al pontífice de la necesidad de comenzar la lucha en Albania y desde allí ir avanzando hacia Constantinopla”.³⁷ I observem ara que aquesta última batalla de la novel·la -el gran atac als turcs- té lloc a la frontera de l'Imperi, indicació molt pròpia per Albània i els Balcans, on apuntava el Magnànim, zona muntanyosa així mateix com a la ficció.³⁸

³⁴ La novel·la es data cap a mitjans del segle XV; i en concret, davant la superposició política apuntada s'ajustaria a 1458, any en què morí el rei, fet que podria haver estat la causa de la interrupció de la il·luminació del manuscrit així com de la seva ocultació.

³⁵ La professora Isabel de Riquer associà ja (1997, pp. 16, 20) el triomf de Curial amb la necessitat d'aturar l'avanç del turc. Quant a l'associació de les dues figures curials cal tenir present que es dona de manera paral·lela en la faceta sentimental, ja que s'ha arribat a dir (entre altres, Espadaler 1984) que és impossible que hom no pensés al cas reial darrera l'argument, degut a la semblança de tots dos casos quant a l'abandó de la dona.

³⁶ Val a dir, Alfons de Borja (Calixt III) i Alfons IV d'Aragó. Política en la qual coincideixen els historiadors, com poden seguir a les obres citades (Batllori, Vicens...).

³⁷ Navarro 2009, p. 258.

³⁸ Però no cal simplificar massa les coses, ja que les fonts s'hi superposen amb tècniques culturalistes, i al darrera d'aquesta batalla jo mateixa he proposat un passatge de Muntaner – el del coll de Panissars, capítols 138-139 (Butinyà 2001³, pp. 98-106)-; les tècniques de superposició, un cop més, les havia iniciades en aquesta literatura Bernat Metge, qui les havia begut als grans trescentistes italians.

Havent comentat la inversió en altres situacions de la novel·la –precisament en referència a altra batalla desfigurada, la de la illa de Ponça³⁹– aquesta final estaria complint també el paral·lelisme entre ficció i realitat, sense desnaturalitzar o estrafer el nivell real, ans respectant una profunda veracitat, amb rigorositat envers la història i la sociologia. Quant al fet que una batalla fos passada i l'altra pendent a la vida real no és cap obstacle, ans al contrari, si tenim en compte que la novel·la havia de jugar la carta de l'eloqüència per tal de ser exemplars els seus protagonistes⁴⁰; per tant, hi estava marcant el camí de la virtut, com delata ja el primer pròleg.

Apleguem ja els fils per tal de concloure. Les puntualitzacions històriques esmentades (les dues primeres del rei Jaume, i fins i tot aquest darrer exemple literari de la batalla⁴¹), responen al concepte flexible però habitual de creuada, que entén un món superior i sobrenatural, que recull, ajuda i premia, aquell esforç de component religiós i de tirada militar. Una reproducció pictòrica fefaent la tindriem a l'obra del Veronès sobre *La batalla de Lepanto*.

Aquesta victòria de la cristiandat contra el turc, mostra els dos móns, el terrenal i el celestial: hi veiem, a tall de transparència i en un pla elevat, com la ciutat de Venècia, coberta d'un mantell blanc, és encomanada pels sants (sant Pere, sant Roc, santa Justa i sant Marc) davant l'exèrcit celestial de la Mare de Déu. Al pla inferior es reproduueix la batalla, que tingué lloc el 15 octubre de 1571, data en què l'estol venecià, junt amb la lliga cristiana, va vèncer els turcs. El superior és un món que es creu absolutament real i al qual se sotmet de cap a cap el món terreny.

³⁹ La *Comedieta* del Marquès de Santillana pot esdevenir un referent tot al llarg del llibre, segons hem apuntat a la nota 25, tocant de prop els passatges al·legòrics, ja que n'hi ha alguns que a la seva llum prenen significat. Vegem la referència als pujols del Parnàs - l'ordre d'enunciació dels quals donà peu a unes agudes observacions i interrogacions a Badia (1987, pp. 274-275 i 278)-, els quals podrien ser tan sols rèplica del vers de l'estrofa IX del Marquès: “¡Pues fabla tú, Çirra, e Nissa responde...!”. (ed. Kerkhof, 1986, p. 73).

⁴⁰ Un detall favorable: Bacus, el déu que converteix Curial, presideix les Arts Lliberals i ocupa el lloc de Mercuri, déu de l'eloqüència a l'escena onírica (vegeu la nota 18 més amunt).

⁴¹ Vegem ara, només per tal de comprovar la identitat del clímax, com Curial respon a l'emperador i el seu consell de manera ben semblant a la del rei Jaume davant el Papa i la cúria al concili de Lió, que vam veure al començ del treball: “O, senyor molt excel·lent! No us vullats torbar del nombre gran dels enemichs que per mi havets sabut, car vós tenits tantes gents e tan notables, que no solament aquells, mas encara tota la resta del món poriets combatre e vençre en un jorn”, III.91, p. 368. Això no obstant, en aquesta al·locució destaquem poc després, aplicada a la batalla, la idea d'oportunitat que ensenyoreja tota l'obra des del primer pròleg: “no prengats en va la gràcia que Déus vos presenta, ans li exits a camí”.

I això ens mena a una conclusió prou clara en relació amb la novel·la catalana, perquè si ni al segle XVI havia evolucionat el concepte de creuada, cal valorar que al *Curial* –més d'un segle anterior al quadre del Veronès- s'assenyalin certes senyals de canvi.

Imatge 1

La batalla de Lepanto, Galeria de la Acadèmia (Venècia), obra del Veronès 1571
Font: CHRISTIANE STUTENBROCK & BARBARA TÖPPER, *1000 obras maestras de la pintura europea, del siglo XIII al XIX*. Könemann, Alemania, 2005; trad. española, Barcelona, 2005.

I per a il·lustrar la irrupció mitològica, invasora del text segons hem assenyalat, anem ara a un quadre d'una centúria i mig posterior al *Curial*, del renaixentista Guido Reni, on veiem que el món superior que governa l'escena és el classicista: el déu del cel muntat en un carro menat pels seus quatre cavalls, fa propícia l'arribada del dia. El pintor reproduceix el moment de l'aurora, situació invasora a causa de la llum que irromp, i deixa prou disminuïda la terra, a un racó del quadre.⁴²

Imatge 2

La aurora, Casino Rospigliosi-Pallavicini (Roma), obra de Guido Reni 1613-1614). Font: CHRISTIANE STUTENBROCK & BARBARA TÖPPER, *1000 obras maestras de la pintura europea, del siglo XIII al XIX*. Könemann, Alemania, 2005; trad. española, Barcelona, 2005).

Aquell pla és determinant del fenomen terrestre, a trenc d'alba, moment al qual trobem així mateix referències mitològiques des de la novel·la, tot just abans del juí que sobre teoria literària esdevé al somni del Parnàs:

Febus començà obrir lo carcaix e, trametent sagetes per tot lo món, il·luminants la faç de la terra, daurà lo loch on Curial stava ... e lo sol, ab lo seu carro de quatre rodes, tirat per aquells quatre cavalls, ço és, Titan, Etheus, Lampaus e Philogeus, venir fort yvarçosament, manera que a Curial fonch vejares aquell ésser lo pus clar jorn que ell jamés hagués vist; e, per la temperància de les vapors, los ulls de Curial sostengueren longament aquella resplandor (III.29, pp. 304-305).

Febo comenzó a abrir el carcaj y, lanzando flechas por todo el mundo e iluminando la faz de la tierra, doró el lugar donde Curial estaba. ... el sol, con su carro de cuatro ruedas, tirado por sus cuatro caballos –Pirunte, Éoo, Aetón y

⁴² Fem portar l'interès a la meitat de la part dreta, la que afecta l'arribada del sol, tot i que la desfilada mitològica –motor i nucli de l'obra– és l'altra i ocupa de bat a bat la part esquerra del quadre; així doncs, la terra –ací, la costa– queda només a l'angle de la dreta inferior.

Flegonte⁴³, se acercaba a toda velocidad. Y a Curial le pareció que aquél era el día más claro que jamás había visto, pues, gracias a la adecuación de los vapores, los ojos de Curial sostuvieron largo rato aquel resplandor.

Una altra ocasió, que prepara el final, s'aplica ara a la Güelfa -paral·lelament i com escau en correspondència-, en iniciar-se a desembullar el nus de la novel·la, en què la jove perdonarà el cavaller:

Stàvan encara la Güelfa e l'abadessa tan carregades de son, que no 's podien despertar; e en aquell mateix prat, totes admiratives e estuporoses de ço que vist havien, una altra visió los aparech, ço és que, mirant vers les parts orientals, a vijares d'elles los cels se obrien, e aquella stela Diana, que denunciant lo adveniment del dia, preceix lo sol, començà a trametre sagetes de resplandor, e feriren los ulls de les dues dones; e elles, voltats los ulls llurs vers aquella part, veren aquella resplandent Venus... (III.95, p. 375).

Estaban todavía Güelfa y la abadesa con un sueño tan pesado que no se podían despertar. Y en aquel mismo prado, embelesadas y llenas de estupor por lo que habían visto, se les apareció aun otra visión: mirando hacia la parte de oriente - al parecer de ellas-, los cielos se abrieron y Diana, la estrella que anuncia el advenimiento del día precediendo al sol, empezó a enviar flechas de resplandor que alcanzaron a los ojos de las dos mujeres; y ellas, volviendo sus ojos hacia aquel lado, vieron a la resplandeciente Venus...

Hi ha una altra referència, a les acaballes, així mateix precedint un moment de rellevància: l'apoteosi darrera que marca el final feliç de la parella protagonista:

Fugí la nit, e aquella stela que força e comple·leix los hòmens a amar, mostrant la sua cara resplandent, tramès los seus raigs luminosos anunciant lo adveniment del dia... Lo sol vaguerós venie, e lo seu carro paria que no 's mogué, car lo primer cavall, apellat Titan, que 'l tira per los matins, a vijares de la Güelfa se movia fexugament e tardana... (III.99, pp. 381-382).

Huyó la noche y aquella estrella que impele y fuerza a los hombres a amar, mostrando su cara resplandeciente, envió sus rayos luminosos anunciando el advenimiento del día... El sol llegaba muy vago y su carro parecía inmóvil, porque el primer caballo, llamado Pirunte, el que lo saca por la mañana, en opinión de Güelfa se desplazaba lenta y pesadamente...

L'escenificació del sol és un tòpic evidentment i no cal desmesurar-la, però tampoc no cal deixar-la de banda quan més que l'equivalència d'aquests dos móns, el real i l'al·legòric, la dependència del primer envers el segon és fonamental al *Curial*; val a dir, el real ha de seguir aquelles altes consignes quant a la gran virtut i quant a la manera d'escriure i d'actuar. I així hem vist

⁴³ Per als noms dels cavalls seguim ací la traducció al castellà de l'obra clàssica de Grimal (2004).

il·luminats els punts cabdals segons la trama profunda de la novel·la: la teoria literària que en rubrica la veracitat i els capteniments finals victoriosos dels dos joves.

Hem d'afegir encara un matís explicador quant al pes d'aquest moment ianugural del dia, que denota un cop més la sensibilitat vigilant del nostre humanista: perquè el moment de l'aurora per a alguns humanistes preclars és moment que dóna veracitat als somnis. Així ho llegim a Ilicino, comentador dels *Trionfi* de Petrarca, qui ens explica que: “pot mostrar micer Ffrancesch la sua visió ésser vera, essent feta en la ora de la aurora, en la qual verdaderes y certes visions als mortals se demostren”.⁴⁴

I així, el novel·lista anota i subratlla l'efecte de veracitat unes poques vegades en punts greus i solemnes, bé que lleugerament tenyits d'humor: en adonar-se Curial de la corona de llorer que li havien donat al somni del Parnàs, tement que fos una trufa dels que li acompanyaven; en sentir-se la Güelfa ferida en un somni de manera tan real per les fletxes amoroses que, dubtant si ho ha estat de debò, es posa la mà al costat⁴⁵, i poc abans de la batalla final, en què en despertar-se Curial li apareix l'escut de sant Jordi al pit i se'l fa cosir al seu jupó. Són ara justament els tres fets problemàtics del fil més extern o argumental de la novel·la (l'amorós, el literari, i el de creuada). Fets que van lligats a les visions del sol naixent que hem esmentat i que proporciona l'aurora.

Pot sobtar que doni tal vigència a aquell món, tot i predominant la ferma i intensa aspiració de racionalisme, a la qual s'emmotlla i subpedita tota l'obra⁴⁶; l'explicació l'hem donada ja: són coses certes, com ho era l'infern de Metge al III llibre del seu diàleg, en què s'identificava amb l'infern d'Horaci. Veiem fins a quin punt és així, mercès, encara, a un salt comparatista amb la literatura castellana, on trobem el tema relatiu als fets sobrenaturals en referència a visions i presagis i altres elements supranaturals per l'estil, de nou també en el Marquès de Santillana. Aquest autor ho fa a més d'una manera que permet

⁴⁴ Recio 2009, p. 48. El recolzament per al comentari prové del somni de Macrobi.

⁴⁵ Si els llores que coronen Curial van ser poc abans il·luminats per Febus, observem també l'efecte lluminós de l'aurora en acabat el somni de la Güelfa: “Lo jorn venia, e un celestial ros mullava la terra; e la dea e sompni en un punt se n'anaren”, p. 377.

⁴⁶ Trobem també una llicència amb cert parentiu al llibre II, a la intervenció d'un nan, figura més pròpia de literatures o gèneres amb components més idealistes o irrealistes –com ara els llibres de cavalleries, que s'hi oposen al gènere de la novel·la cavalleresca–; ara bé, tinguem en compte que se'ns hi està oferint una pista més –junt amb l'onomàstica i algun altre detall– per tal d'identificar el passatge del *Jaufré* que s'hi està seguint (Butinyà, en premsa a, nota 54). Degut a una altra mena de causalitat –purament literària aquesta– podem efectes semblants.

d'entreveure una polèmica⁴⁷; de fet, ens mostra que llur virtualitat o vigència eren una qüestió a flor de pell. I fins i tot el nostre text català pot deixar-hi entendre una resposta, fet que m'havia portat a contrastar l'important apòstrofe de Curial, al començament del passatge del Parnàs, amb el passatge en concret de la *Comedieta*⁴⁸:

E dius encara que és possible sompniar l'ome ço que nulls temps ha vist ne pensat; e açò cascú ho sap, e no és forçat que les gentes ho creeguen, que no és article de fe, ans sompni sompniat en la forma que cascú somia (III.25, pp. 301-302)⁴⁹

front a Santillana:

Non pienses, poeta, que çiertas señales e sueños diversos non me demostraron los daños futuros e vinientes males de la real casa segund que passaron (versos 337-339, ed. cit. p. 89).

Això quant a la nostra obra i la seva possible extensió, relacions o dinamicitat. En general, tanmateix, el món mitològic –de la mà sovint de l'oníric o al·legòric- s'anirà imposant amb força fins a esclatar en el renaixement -com bé atesta l'obra de Reni-; tanmateix, a la vegada anirà perdent força eficient, s'hi creurà menys i òbviament es deixarà d'assegurar la seva existència real. Val a dir, hi anirà esdevenint una moda que s'estendrà a tot⁵⁰, sent l'impuls molt més buid i feble que quan s'havia d'obrir pas entre bromes, pors i excuses al primer moment humanista. I hi tenim un angle de fina observació del pas de l'humanisme al renaixement, que tant capficava a Batllori o a Rubió i Balaguer i que tan sagaçment distingien.⁵¹

⁴⁷ Podria davallar molt bé del *Decameró* –o almenys crec que ha de passar-hi-, ja que al començ del relat 6 de la IV Jornada, segons l'edició virtual de Vittore Branca (que equival al final del relat 5 de la IV Jornada, segons la versió castellana del 1496), es plantejava la qüestió de la seva vàlua. I notem que Pànfil hi adoptava un posat eclèctic -semblant al del nostre autor- quant a l'encert d'opinar que siguin falsos o veritables i, d'acord amb la naturalesa dels somnis, se situava entre els escèptics i els crèduls; “de' quali né l'uno né l'altro commendo, per ciò che né sempre son veri né ogni volta falsi”.

⁴⁸ Podeu veure Butinyà 1993a, pp. 306-310.

⁴⁹ Trad.: “Y dices aún que le es posible al hombre soñar lo que no ha visto ni pensado nunca; pero esto lo sabe cada uno y no es forzoso que lo crean las gentes, pues no es artículo de fe, sino sueño soñado, en la forma que cada uno sueña.”

⁵⁰ Podríem fer una extensió comparativa des del tarannà turístic de Curial als Sants Llocs -esmentat abans- cap al futur, considerant que ara els turistes veuen tota la riquesa renaixentista als museus però ja no responen moralment, ans tan sols estèticament, sent moda ja fixada i estereotipada: moda al capdavant. I recordem ara la comparació que hem fet amb el xoc que produí a Curial el món clàssic.

⁵¹ Tots dos tenen un volum de les seves obres completes dedicat a l'humanisme i al renaixement, respectivament de 1995 i 1990.

Ara bé, en aquest espai de l'humanisme primerenc –amb cronologies diferents però efímer arreu- i que és característic d'aquestes lletres sobretot pel que fa a la literatura de creació, el fet classicista era ple de força i significat. Com hem vist al *Curial*, fos pels consells aristotèlics, fos per la reivindicació dantesca de les deesses de l'amor, fos per la preceptiva literària dels déus olímpics que van donar els seus dons a Homer. Era un món al·legòric però que manava de debò.

Són aspectes que deixen ben explicat que al *Curial*, sense implicar irreligiositat, la batalla de la cristiandat respongui a criteris preferentment humans, polítics i pràctics, d'assegurança i apuntament d'una cultura i d'uns territoris, fent per a esquivar o almenys no sent el prioritari el motiu religiós –criteri aquest que s'esmenta poquíssim al llarg dels 8 capítols que tracten de dita lluita contra els turcs⁵²; tot i que a totes les batalles importants del protagonista estigui present el record de sant Jordi i surti com exclamació a la darrera; o bé que mai no hi manqui la fe ferma, com es registra als detalls més nimis: els cossos cauen sense ànimes, i les dels turcs es troben amb Plutó. (Petja mitològica, sumptuosa i pomposa, que alhora és un detonant aclaridor del comentari adherit quant a la naturalesa dels turcs: “moren e caen aquells barbres sense ley, e les seues ànimes visiten la casa de Plutó”⁵³, ja que altrament seria impropï d'un humanista, com es mostra l'autor arreu i a consciència).

Així com se'ns fa entenedor que *Curial* no hi converteixi ningú, com per contra sí feia *Tirant*.⁵⁴ Segons Riquer, aquest heroi “no tan sólo es un portentoso caudillo militar, que se apodera de tan extensa zona del norte de Africa, sino también un extraordinario misionero. Sus conquistas van siempre acompañadas de bautizos de moros en masa, después de una leve

⁵² Van del III.85 al III.93. Veiem la referència principal, a la qual es fa la comparació amb les batalles que narra Tito Lívio!, car ells: “no combatien per tirania, sinó solament per la fe de Jesuchrist, la qual ardia en los cors dels christians Aquí no anave lo fet solament dels corsos, mas corsos e ànimes juntament; e cascú batallava en defensió de la sua ley”, ed. cit., III.92, p. 370. Detall aquest darrer que aplica el caràcter pragmàtic a tots dos exèrcits combatents, i confirma a més el que anem dient quant a la fe, que no es veia menyspreada pel nou esperit renovador.

⁵³ Ed. cit., III.91, p. 368; la citació de la nota anterior subscriu el que estem dient quant al fet de ser gents sense llei. Apreciem-hi encara que aquella qualificació tampoc no seria la més pròpia d'un Lull (tot i que llegim en el *Darrer Llibre sobre la conquesta de Terra Santa*: “Els tàrtres, i altres gentils, no tenen ciència ni llei. No tenen llei perquè no tenen predicadors”, Costa-Silveira 2009, p. 58). Segons Pere Villalba (2009, p. XVI), Lull parlava de manera amable “porque para ele, *os infieis sao como nós*”. Com hem dit sovint (així en *Ramon Lull en el primer humanisme*, dins Cortijo-Butinyà 2009), el filòsof mallorquí ja anunciava els nous temps i, en molts aspectes, bé anava per davant bé hi oferia arrels als humanistes.

⁵⁴ Per a entendre el *Tirant* com heroic pel que fa al *miles christi*, vegeu Beltran 2009, p. 158.

catequizació⁵⁵; això darrer s'adiu amb el fet que a les dècades del 40 al 60 es manté ben viu l'ideal de creuada.⁵⁶ Mentre que Curial, en el context de l'episodi de l'esclavitud a Tunis arran de la relació amb una mora que s'enamora d'ell, l'obra que ell li llegeix i comenta és l'*Eneida*.⁵⁷

No pretenem ací confirmar, una vegada més, l'humanisme d'aquesta obra, del qual és paradigmàtica⁵⁸; però sí hem volgut ressaltar-la com a fita quant a l'aparició dels símptomes humanístics, que anaven corroint els conceptes tradicionals, com ara el de creuada, o senzillament palesant-ne el capgirament. Però cal advertir que ni l'anul·la ni l'ataca; tal qual fa el mateix moviment, que deixa percebre un canvi, evidenciant-ne la racionalitat amb el trasfons propi del món classicista –ple de consignes ètiques vàlides per a rescatar o aportar de nou-, sense estridències ni violències, les quals s'hi rebutgen car tot just aquells renovadors les volien anorrear. Aquest món nou el presentaven de la mateixa manera que la mentalitat tradicional ho feia amb el món sobrenatural; i evidentment –seguim parlant d'aquell felix primer moment- ho feien com a rèplica, a tall d'alternativa esperançadora de renovació. I el *Curial* se'ns torna així prototip de la minúcia i filigrana del tomb humanístic, que canvia tot i sembla no canviar res.

L'observació de l'evolució del concepte és semblant a com s'observa en un laboratori la distinta coloració a punts o nivells específics: ací, l'únic cant de to religió que exalta l'enemistat envers algú es dona -al revés del que passava als cants de creuada- envers els cristians; i això comporta que l'actitud ofensiva sigui en boca dels déus pagans! La inversió conceptual i el retret queden doncs ben constatats (com ara una pel·lícula dels nostres dies deixa patent qui és bo i qui dolent girant sovint els papers). La inversió efectuada sense sang és però traumàtica i dràstica: ara es tracta de recuperar els trets més cristians mitjançant els pagans, que passaven a ser guies modèlics. I això era fruit de l'entusiasme per la identitat doctrinal constatada entre classicisme i cristianisme, segons acusaren autors com Petrarca o Metge. Fets que en un

⁵⁵ Segueix el Dr. Riquer: "No se trata de una arbitrariedad de Martorell, más o menos gratuita, sino de la deliberada intención de otorgar a Tirant lo Blanch, en una larga etapa de sus caballerías, el papel de cruzado", 1992, p. 220.

⁵⁶ Gairebé coetàniament al *Curial* –però una mica posterior- s'escrivia el *Tirant* (vegeu, al llibre suara citat, p. 210).

⁵⁷ Totes dues obres, dins del mateix gènere de la novel·la cavalleresca i d'època ben pròxima, presenten lògicament contrastos a causa de les diferents intencionalitats i caràcter dels autors.

⁵⁸ Aquesta idea ha constituït el títol de la meua conferència al II "Encontre internacional Curial e Güelfa", Universitat d'Alacant. La Nucia (5-8 febrer 2008), vegeu Butinyà en premsa a. (Per a una visió de l'humanisme en aquesta Corona poden consultar Butinyà en premsa b, 2008, 2006 i 2004b, i Cortijo-Butinyà 2009).

entorn com el napolità –que arribava també al Marquès de Santillana– s'ajudaven, de manera més intensa per a una més gran força motriu, de factors estètics, assenyalant potser així un segon esglao dins el primer impacte humanístic.⁵⁹

Ara bé, a la nostra novel·la, després de haver-se deixat assentats els criteris d'Aristòtil, de Venus i les deesses dantesques i d'Apol·lo, Curial ha de jugar-se-la en una gran batalla contra el turc, servint l'emperador i la cristiandant, com mitjà per a aconseguir el propòsit de recibir a la plenitud de la seva virtut personal⁶⁰ i ser apte per als premis que se'n deriven.⁶¹ Però aquesta batalla s'hi presenta com a una guerra justa i instrument pacificador, i no sota el concepte abans engrescador i ja obsolet de guerra santa, motiu pel qual no surt el vocable de creuada; és doncs ara signe d'establiment de la pau social.

El tomb efectuat: religió versus ètica, hi és ben visible. Són vies per les quals ha transitat després tot Occident.

Fonts

CHRISTIANE STUTENBROCK & BARBARA TÖPPER, *1000 obras maestras de la pintura europea, del siglo XIII al XIX*. Könemann, Alemania, 2005; trad. española, Barcelona, 2005.

Bibliografia

Badia, Lola. "La segona visió mitològica de Curial: Notes per a una interpretació de l'anònim català del segle XV *Curial e Güelfa*", dins *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit* 6, "Estudis de Llengua i Literatura Catalanes" XIV, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1987, pp. 265-292.

Batllori, Miquel. *Obra completa*, V, *De l'Humanisme i del Renaixement*, València: Tres i Quatre, 1995.

Batllori, Miquel. *Obra completa*, vol. IV, *La família Borja*, València: Tres i Quatre, 1994.

Beltrán, Rafael. "El tropiezo afortunado: historia y recepción de una anécdota clásica desde Tirant lo Blanc hasta Don Quijote", dins *Caballerías, Destiempos* 23: 149-166, Internet, www.destiempos.com, 2009.

Branca, Vittore. *Decameron Web*, reproduceix l'edició per Einaudi 1992. Internet, <<http://www.classicitaliani.it/index080.htm>>

⁵⁹ N'he assenyalat tres moments per a les lletres de la Corona catalanoaragonesa al voltant dels enclaus de Barcelona, Nàpols i València (Butinyà 20013 i en premsa b).

⁶⁰ Ja vam tractar en Butinyà 2009a sobre la correlació de les virtuts de la cavalleria i de l'amor al *Curial*.

⁶¹ El premi final –les noces i el principat– també té un component al·legòric, permetent entendre tota l'obra com un recorregut vital, amb certa retirada al viatge de la *Divina Comèdia*.

- Bruguera, Jordi (ed.). *Llibre dels fets del rei En Jaume*, 2 vols., “Els Nostres Clàssics” B 10-11, Barcelona: Barcino, 1991.
- Butinyà, Júlia. *Construir l'humanisme reconstruint la cultura i les fonts del “Curial”*, dins *Curial e Güelfa*, Madrid: Castalia: en premsa a.
- Butinyà, Júlia. “L'humanisme a la Corona d'Aragó”, dins *550 aniversari de la mort d'Ausias March*, Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València (2009). Revista *Debats*; en premsa b.
- Butinyà, Júlia. “Les noves aristocràcia i noblesa a les acaballes de l'Edat Mitjana a través del *Curial e Güelfa*”, dins *Aristocràcia e nobreza no mundo antigo e medieval*, *Mirabilia. Revista Eletrônica de História Antiga e Medieval Journal of Ancient and Medieval History* 9, pp. 292-313. <www.mirabilia.com>, 2009a.
- Butinyà, Júlia. “El *Curial*, ruta i literatura: el mirall d'Europa”, IX Congrés AISC, Venècia 2008, dins *Catalunya en Europa*, pp. 1-15. <<http://www.filmmod.unina.it/aisc/attive>>, 2009b.
- Butinyà, Júlia. “El Humanismo catalán en el contexto hispánico”, dins *El Humanismo hispano*, *La Corónica* 37.1, coord. per Sol M. Prendes, eds. Antonio Cortijo i Teresa Jiménez Calvente (2008), pp. 27-71.
- Butinyà, Júlia. “El Humanismo catalán”, *eHumanista* 7, a cura d'Antonio Cortijo i Ángel Gómez Moreno, pp. 28-36. <http://www.ehumanista.ucsb.edu/volumes/volume_07/Tim.shtml>, 2006.
- Butinyà, Júlia. “Algunas consideraciones sobre poética medieval en el Humanismo catalán”, *Revista de Poética Medieval* 12 (2004a), pp. 11-52.
- Butinyà, Júlia. “La recepció del Humanismo (del siglo XIV al XV); La primera novela caballeresca: el *Curial e Güelfa*”, dins *Literatura Catalana, Portal E-Excellence* <www.liceus.com>, 2004b.
- Butinyà, Júlia (trad.). *El libro de los hechos. Crónica del rey Jaime I*, “Biblioteca Universal Gredos” 13, Madrid: Gredos, 2003a.
- Butinyà, Júlia (trad.). *Curial e Güelfa* (www.ivittra.ua.es, portal en procés de reelaboració) 2003b.
- Butinyà, Júlia. *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*, Madrid: UNED, http://www.uned.es/031282/web_despensa/index.htm, 2002.
- Butinyà, Júlia. *Tras los orígenes del Humanismo: El “Curial e Güelfa”*, Madrid, UNED, http://www.uned.es/031282/web_despensa/index.htm, 2001³.
- Butinyà, Júlia. “La *Comedieta de Ponça* y el *Curial e Güelfa* frente a frente”, *Revista de Filología Española* 73, pp. 295-311. <<http://revistadefilologiaespanola.revistas.csic.es>>, 1993a.
- Butinyà, Júlia. *El paso de “Fortuna” por la Península durante la Baja Edad Media*, “Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales” 3 (1993b), pp. 209-229.
- Cortijo, Antonio, i Butinyà, Júlia (eds.). *L'humanisme català*, *eHumanista* 13. <http://www.ehumanista.ucsb.edu/volumes/volume_13/index.shtml>, 2009.
- Costa, Ricardo da, i Sidney Silveira, *Raimundo Lúlio e as Cruzadas*, Rio de Janeiro: ed. Sétimo Selo, 2009.
- Costa, Antonio Da, i Vianna, Luciano (trads.). *O livro dos Feitos* al portugués: <<http://www.ricardocosta.com/textos/cronicafeitos.htm>>, 2008.
- Domínguez Reboiras, Fernando, *Introdução*, dins Costa-Silveira 2009, pp. XVII-XXIX.
- Domínguez, Fernando, i Gayà, Jordi. *Life*, dins Fidora-Rubio 2008, pp. 3-124.
- Espadaler, Anton. *Una reina per a Curial*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984.
- Ferrando, Antoni (ed.). *Curial e Güelfa*, Toulouse, Anacharsis, 2007. (Edició que s'ha seguit al llarg d'aquest treball).

- Fidora, Alexander, i Rubio, Josep Enric. *Raimundus Lullus. An Introduction to his Life, Works and Thought*, “Supplementum Lullianum” II, Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 214, Turnhout: Brepols, 2008.
- Grimal, Pierre. *Diccionario de mitología griega y romana*, Paidós, Barcelona, 2004.
- Kerkhof, Maxim P.A.M. (ed.). *Comedieta de Ponça. Sonetos "a itálico modo"*, Madrid: Cátedra, 1986.
- Navarro Sorní, Miguel. *Alfonso el Magnánimo y la Iglesia: Calixto III Borja*, dins *Alfons el Magnànim de València a Nàpols (Actes del congrés del 550 aniversari de la mort d'Alfons el Magnànim 1394-1458)*, València: Institució Alfons el Magnànim (2009), pp. 247-259.
- Recio, Roxana. *Los Trionfi de Petrarca comentados en catalán*, Chapel Hill, Department of Romance Languages, 2009.
- Riquer, Isabel de (ed.). *Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinoble*, Barcelona: Eumo, 1997.
- Riquer, Martín de. *Tirant lo Blanch. Novela de historia y de ficción*, Barcelona: Sirmio, 1992.
- Riquer, Martín de. *Los trovadores. Historia literaria y textos*, vol. III, Barcelona: Planeta, 1975.
- Romano, Marta, i Cruz, Òscar de la. *The human realm*, dins Fidora-Rubio 2008, pp. 363-460.
- Rubió i Balaguer, Jordi. *Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, VIII, *Humanisme i Renaixement*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- Vicens Vives, Jaume. *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona: Vicens Vives, 1983.
- Villalba, Pere. *Prefúcio*, dins Costa-Silveira 2009, pp. XV-XVI.